

DAGENS NYHETER.

lördag 17 augusti 2013

KULTUR

Reportagebok. Ett storverk av en tänkbar Nobelpristagare

Läsning för goda människor

Efter 35 år avslutar nu den vitryska författaren Svetlana Aleksijevitj sitt verk om människor under Sovjettiden. "Trots mörkret och fasorna är intrycket ljusst", skriver Ulrika Milles.

● Svetlana Aleksijevitj

"Tiden second hand. Slutet för den röda människan"

Övers. Kajsa Öberg Lindsten. Ersatz

"På min tid" säger människor ofta när de berättar gamla minnen. Som om var och en av oss har tilldelats en summa tid som vår egen. Men hur får man då fram sanningen om en tid, ett historiskt skeende?

För är det inte de andras tid som den återges i presshistoria och dokumentärer, i memoarer och arkiv som vi vill åt när vi jagar "sanna historier" och gripande bekännelser? Summan av all individuell tid som en kollektiv berättelse om oss alla. Men historierna om andras liv behöver starka berättare. De är få. Kanske fanns de i den starka reportagetraditionen med lysande stjärnor som Gitta Sereny och Richard Kapuscinski. Men vitryska Svetlana Aleksijevitj är nog den journalist som kommit närmast att kunna göra ett porträtt av tiden själv.

I sitt storverk och livsprojekt "Utopins röster", som tagit 35 år att skapa, ger hon en bild av historien och av mänskligheten genom att intervjua hundratals individer, mest "vanliga människor" men också experter och makthavare. Hon har med stenhårt journalistiskt arbete och tusentals inspelade samtal skapat en kör, ett oratorium över 1900-talets stora moraliska utmaning: den kommunistiska ideologin och Sovjetmänniskan.

Den vitryska författaren Svetlana Aleksijevitj har levt i exil i flera år, bland annat som fristadsförfattare i Göteborg.

Foto: CHRISTINE OLSSON / SCANPIX

I dag är Sovjetblocket historia, en ond parentes, brukar man säga. Men människorna som växte upp inneslutna i den kommunistiska ideologin finns kvar. Och deras barn som nu växer upp i det nya rovkapitalistiska Ryssland har tröttnat på onda minnen av Stalin och Gulag. Där det förr fanns en järnridå genom Europa finns det nu en klyfta mellan generationer där decennierna före och efter 1989 – murens fall – är skilda världar. Som en gammal kvinna skriker åt Aleksijevitj: ”Vårt land är borta och kommer aldrig mer att finnas, men vi är kvar ... gamla och motbjudande ... med hemska minnen och jagade blickar ... Vi finns!”

Dit, ner i den avgrunden, stiger alltså Aleksijevitj försedd med bandspelare, penna och tid. Längre lyssnar hon för att vinna sina intervjupersoners förtroende, länge lyssnar hon medan de ofta svårt traumatiserade tidsvittnena berättar, gråter, rasar, ofta utmanar henne. Vad kan en sådan som hon förstå? Och då svarar hon att hon känner ”sovjetmänniskan”: ”jag är nära bekant med henne, för vi levde sida vid sida under många år. Hon är jag.”

Sedan får materialet ofta ligga i flera år, innan hon ”förädlar det”, kokar ner ett oändligt material av monologer till några repliker. Hennes reportagekonst är prisbelönad och allt oftare nämns hon som Nobelpriskandidat. Hennes skrivmetod är skönlitterär men sanningsanspråken i arbetet är hennes enda skydd mot förföljelserna mot henne i diktaturens Vitryssland. Det och hennes internationella ryktbarhet, fast hon sedan flera år har levt i exil, bland annat som fristadsförfattare i Göteborg. Hon föddes i maj 1948 i Ukraina i en folkskolläraryfamilj och växte upp i en liten by i Vitryssland. Hon blev journalist på lokaltidningar, skrev noveller, blev korrespondent för en litterär tidskrift, skrev dokumentärfilmsmanus. Självklart var hennes barndom och uppväxt skuggad av kriget, där bland andra hennes morfar och farmor och två farbröder dog. Det är sådana erfarenheter som förenar alla sovjetmänniskor, menar hon, trots att de nu lever i skilda republiker och talar olika språk: det särskilda förhållandet till döden och lidandet.

1985 kom hennes första bok, ”Kriget har inget kvinnligt

ansikte”, som sökte sig bakom den maskulina krigsretoriken genom att intervjua kvinnliga soldater – cirka 1 miljon kvinnor stred i Röda armén under andra världskriget - som i stället för att få medalj och ära efter kriget möttes av förakt och glömska. Boken blev först liggande i flera år när Aleksijevitj anklagades för pacifism och dissidentstämplades. Tack vare perestrojkaårens större öppenhet kom den ut, men hårt censurerad, och den svenska översättning som nyligen utgavs bygger på de upplagor som kunde ges ut efter murens fall. Då kontaktades Aleksijevitj ofta av sina intervjupersoner: ”kom tillbaka, jag berättade inte allt.”

I Sverige slog hon igenom med den skakande ”Bön för Tjernobyli” 1997, resultatet av tre års resande och lyssnande till vittnesmålen från människorna som lämnades åt sitt öde efter Tjernobylikatastrofen 1996. ”Jag har skrivit en encyklopedi över min samtids känslor och inre liv” sa hon, och kallar sina böcker för ”romaner av röster” där likheten med skönlitteraturen ligger i att kunna komponera berättelserna. Hennes böcker är en cykel om den röda civilisationens utopi som börjar med den kommunistiska drömmen om den nya människan, förbyts i kaos och slutar i ett imperiums sönderfall.

Nu kommer sista delen i ”Utopins röster” ut på svenska, ”Tiden second hand, slutet för den röda människan”. Ytterligare en mäktig tegelsten, som vanligt i vacker översättning av Kajsa Öberg Lindsten. Här minns åldringar hur de som barn slets från sina föräldrar för att vandra i barnhemmens mörker i Sibirien, fråntagna allt som ”barn till folkets fiender”. Här minns partipampar och torterare medan de efteråt sköljer med vodkans glömska. Och här återskapas sovjetcivilisationens vardag: ”Mina frågor handlar inte om socialismen, utan om kärleken och svartsjukan, om barndomen och ålderdomen. Om musiken, danserna och frisyrerna. Det är enda sättet att fånga katastrofen inom vardagens ramar.”

Frågan Aleksijevitj alltid ställer sig ekar i hennes material: ”Hur mycket människa finns det i människan?” När slutar man att vara en individ och blir bara djuriska instinkter, lidande kropp? Och hur lever man när alla värden gått förlorade? När

allt som rättfärdigade lidandet – utopin om en bättre värld – rycks bort och lämnar kvar människorna med förlusterna?

Det som gör ”Tiden second hand” extra skakande är närheten till nuet. De sista intervjuerna äger rum 2000–2012, efter 90-talets euforiska tro på friheten som skulle komma, den nya, bättre socialismen som skulle byggas bortom läger, krig och nöd. Nu hade arkiven öppnats och därmed blottat sanningar som väckte fasa, och i många fall förnekelse. Plötsligt avslöjades det att grannar och släktingar angivit varandra för ingenting, av rädsla eller för att belönas med några kvadratmeter till i kollektivlägenheten. För många var det så ofattbart att det inte gick att leva med. Aleksijevitj får höra om kvinnan som hämtades en natt och försvann i Sibirien i årtal. Hon hann skrika åt sin väninna att hon skulle ta hand om femåriga dottern som blev kvar. När modern kom tillbaka och i arkiven kunde läsa att det var väninnan som angivit henne hängde hon sig.

Världen var ondare än man trott – var det inte ändå enklare att leva med en sanning, kontrollerad av en makthavare? Många av rösterna är ambivalenta till förtrycket, och diktaturens ord för straff och förtryck: ”rehabilitering” som gick ut på att man bröt ner människor för att tvinga dem att erkänna makten, verkar fortfarande ha kraft.

Nu har den ryska vardagen blivit järnhård, proletariats diktatur ersatts av djungelns lag, marxism-leninismen av darwinism och förakt för svaghet. Rasism och nationalism frodas jämsides med hat mot homosexuella och en fundamentalistisk ryskortodox tro.

Dagens brutala ryska anti-gaylagar blir logiska i skenet av de myter som bar kommunismen. De byggde på en avgudalik maskulinitet och en martyrlig kvinnoroll som rättfärdigade lidande och övergrepp. Den socialistiska människans påbjudna köns-identitet var mycket gammal. Det var det som Pussy Riots enkla performance utmanade så kraftfullt. För myterna är det som tycks stå kvar som vittrade ruiner av Sovjet i dagens Ryssland, medan resten av den kommunistiska identiteten utplånats: stoltheten över segern över nazismen, idéerna om

jämställdhet och gemenskap.

I "Bön för Tjernobyl" skrev Aleksijevitj att befolkningen i Vitryssland betraktades som döende svarta lådor, omvärlden studerade dem som bärare av information, inte som människor. Det är en precis bild av det moderna mediasamhället. Vi ser dem flimra förbi: de som går under i den arabiska våren, flyktingarna som drunknar på väg mot Europas stränder, gisslan i terrorattackerna i Beslan, i Moskva.

Men Aleksijevitj bryter sig in i de svarta lådorna, till dem som talar ur det där mörkret. Tragedi och verklighet är ofta samma sak i hennes verk, och det är dit hon vill med sin speciella prosastil där replikerna ofta avslutas med tre punkter som öppnar texten mot verkligheten som ofullbordad och pågående. Man hör andhämtningen som från många människor: "Hela tiden talar vi om lidandet ... det är vår väg till kunskap." "Man får en känsla av att livet liksom inte längre är till för oss, inte för sådana som vi, att det finns någon annanstans. Någonstans ... pågår det något, men vi är inte med ..." "Jag kommer snart att dö av mina berättelser ... Varför berättar jag? Ni kommer inte att kunna hjälpa mig alls. Men skriv ni bara ... publicera ... Goda människor kommer att läsa och gråta, men de onda ... som bestämmer ... de kommer inte att läsa. Varför skulle de?"

När jag träffade Svetlana Aleksijevitj 1997 sa hon att det svåraste med arbetet var att inte tappa tron på människan. Vissa bilder blir man aldrig av med, avgrunder öppnas. "Jag är medveten om att jag sysslar med farliga saker."

Hennes arbete har kallats unikt och storslaget, och trots mörkret i det, omänskligheten och fasorna, är intrycket ljusst, stort. Aldrig förut har bekännelselitteratur så exakt lyckats beskriva vad ett samhälle är.

Ulrika Milles

E-post: litteratur@dn.se

Chefredaktör och ansvarig utgivare: **Peter Wolodarski**. Vd: **Gunilla Herlitz**. Redaktionschef: **Caspar Opitz**. Utrikeschef: **Pia Skagermark**. Kulturchef: **Björn Wiman**. Chef leddarredaktionen: **Johannes Aman**. Chef DN.se: **Anna Åberg** © Dagens Nyheter AB 2013.